

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОДІВ ТА СУБКОДІВ У ЛІНГВОСЕМІОТИЧНІЙ СИСТЕМІ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОГО ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ І.С. ГРИГУРКА «ВАТЕРЛІНІЯ»)

У статті висвітлено сутність понять «код» та «інтертекстуальність», визначено знаковий потенціал кодів та субкодів, з'ясовано особливості їх функціонування на лексичному, синтаксичному та стилістичному рівнях текстової організації інтертекстуального роману І.С. Григурка «Ватерлінія».

Ключові слова: код, субкод, інтертекстуальність, знак, семіотичний універсум.

Постановка проблеми. Художній твір – це частина культурного надбання суспільства. Культурний доробок у сфері літератури складається з певного числа текстів, що вміщують певне число символів, образів, знаків та кодів. Тому в художньому творі поєднуються два риторичних прийоми програмування читацької уваги та рецепції, а саме техніка формування інтертекстуальності твору і техніка безпосереднього посилення на онтологічну картину, в якій функціонують елементи інтертекстуальності.

Інтертекстуальна складова літературного твору в процесі її інтерпретації «розпадається» на семіотичні знаки, що, у свою чергу, групуються у певні знакові системи або коди. Завдяки кодам розпізнавання семіотичної природи вербальних і невербальних знаків відбувається без значних комунікативних «втрат». Саме тому коди відіграють важливу роль під час лінгвосеміотичного аналізу художнього твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методику дослідження семіозису художнього твору розробляли І.Р. Гальперін, Ж. Дерріда, Ж. Лакан О.Ф. Лосєв, Ю.М. Лотман, Г. Рейхенбах, Дж. Фьорс, М. Холлідей. Вивченням проблем кодової системи творів займалися представники постструктуралістської семіотики, серед яких Р. Барт, Ж. Бодрийяр, Ж. Дерріда, Ж. Делеза, Ю. Крістева, М. Фуко. Проблему інтертекстуальності як одного з підходів до лінгвосеміотичної інтерпретації художнього твору розкривають у своїх дослідженнях Р. Барт, М.М. Бахтін, Р. Бо-гранд, Т.А. Єщенко, Ж. Женнет, Ю. Крістева, Ю.М. Лотман. Термін «інтертекстуальність» уведений до наукового обігу 1967 р. ученицею Р. Барта та послідовницею ідей М.М. Бахтіна французьким семіологом Ю. Крістевою.

Мета статті – встановлення особливостей функціонування кодів та субкодів у лінгвосеміотичній системі інтертекстуального художнього твору (на матеріалі роману І.С. Григурка «Ватерлінія»).

Результати дослідження. Лінгвосеміотичний статус інтертекстуального художнього твору визначається характером функціонування його інтертекстуальних елементів, що у процесі інтерпретації розуміються реципієнтом як семіотичні маркери. Як відомо, саме інтертекстуальність твору активізує підсвідомість індивіда до рівня колективного сприйняття тексту [3, 182–183], що, у свою чергу, сприяє адекватному декодуванню літературного зразка.

На думку О.О. Селіванової, інтертекстуальність передбачає «наявність у певному тексті слідів інших текстів» [10, 210], тобто текст завжди перебуває у діалогічному зв'язку з іншими текстами. У мовознавчих розвідках В.Є. Чернявської інтертекстуальність визначається єдністю смислової відкритості тексту художнього твору для проникнення у нього інших текстів, комунікативно-прагматичної, психологічної, ідейно-тематичної, типологічної відкритості тексту адресата, а також внутрішньої відкритості структурно-композиційних елементів у межах тексту та відкритості окремого типу текстів для більш загальних функціонально-стилістичних систем художньої культури [11, 178–185]. Натомість лінгвіст Т.А. Єщенко зазначає, що інтертекстуальність є «змістовою категорією тексту, що полягає у здатності словесного витвору відтворювати чуже мовлення за допомогою цитувань, алюзій, ремінісценцій, переказів та інших засобів» [3, 183].

Роман І.С. Григурка «Ватерлінія» у лінгвосеміотичному вимірі є своєрідним комунікативним повідомленням, що має чітко виражений інтертекстуальний потенціал. Його комунікативна спрямованість визначається наявністю діалогів, монологів, описів, цитат, авторських відступів, що мають відтінок експресії. До інтертекстуальних компонентів досліджуваного твору слід віднести словникові дефініції морських термінів, довільні перекази історичних подій, згадки героїв та їх сни, а також пісні та вірші.

У процесі формування лінгвосеміотичної системи роману І.С. Григурка як інтертексту важливу роль відіграють коди та субкоди, адже вони можуть одночасно виступати як способом представлення інформації, так і алгоритмом для її лінгвістичного перетворення.

Поняття «код» по-різному трактується у науковій літературі. Італійський учений-філософ У. Еко вважає кодом «систему комунікативних конвенцій, що парадигматично поєднують елементи та серії знаків із серіями семантичних блоків, а також встановлюють структуру обох систем: кожна з них обумовлюється правилами комбінаторики, що визначають порядок, за якого ці елементи вибудовуються за синтагматичним принципом» [5, 131]. Російський семіотик Ю.М. Лотман трактує поняття «код» як процес структуризації знаків, що відбувається за певною домовленістю між комунікантами [6, 246]. Н.Б. Мечковська дефінує термін «код» як деяке вербальне утворення, яким користуються учасники комунікативного акту за певних умов [9, 235]. Л.Ф. Чертов говорить, що код є своєрідною системою правил, норм, що відповідають певним сигналам та знакам деяких фіксованих значень, під якими слід розуміти стан джерела інформації, канал передачі, а також психічні образи тих, хто сприймає та інтерпретує отримані дані [8, 8].

Код має бінарну структуру, до якої входять знаки з денотативним значенням та знаки з конотативним значенням. На думку, Р. Барта конотативні знаки у межах коду нашаровують інші значення на денотативні, якщо це передбачається денотатом. У такому разі денотація та конотація виступають первинним і вторинним ступенем означення слова, символу чи знака [8, 9]. Іншими словами, під денотацією слід розуміти те, що називається, а під конотацією – те, як називається. Звичайно, денотативними та конотативними знаками виступають знаки-індекси, знаки-копії та знаки-символи, виділені американським семіотиком Ч. Пірсом.

Варто зазначити, що до структури коду, крім знаків, можуть входити й субкоди як його семіотичні варіанти або типологічні різновиди. Зокрема у словнику лінгвістичних термінів Т.В. Жеребило термін «субкод» дефінується у двох значеннях: у широкому – як форма існування мови, у вузькому – як різновид мови, комунікативна підсистема більш низького функціонального рівня та на відміну від коду меншого за обсягом [4, 262].

За класифікацією Р. Барта, уперше представленій у його книзі «S / Z. Бальзаківський текст: досвід прочитання» 1970 року, виділяють п'ять типів кодів, а саме: герменевтичний, семіотичний, символічний, проайретичний та гномічний. Кожний із зазначених кодів має власний семіотичний зміст, експлікацію та обсяг. Визначимо їх знакове навантаження у лінгвосеміосфері роману І.С. Григурка «Ватерлінія».

Герменевтичний код є кодом загадки, адже формально така знакова сполука є переплітанням різних художніх ситуацій та епізодів [1, 44], для яких характерним явищем є перервність дій та постійне нагромадження їх іншими додатковими значеннями, що випробовують читацьке терпіння та створюють ефект сюжетної напруги. Наприклад: «*Ніщо не дарма не дається, за все це він заплатив власною молодістю*» [2, 30].

Семіотичний код – код комунікації чи адресації. Фактично семіотичне прочитання комунікативного коду зводиться до інтерпретації конотацій, якими є концептуальні персонажі та стихії [1, 56]. Концептуальні персонажі – це «обличчя» концепту, що реалізує авторську стратегію. Наприклад: «*Антося погасила ліхтар – уже світало*» [2, 165]. А концептуальною стихією у романі є активне середовище, у якому перебувають герої, тобто місто Бережанськ.

Символічний код є семіотичною моделлю ситуацій та окремих епізодів, що відображають нестійкість та проблематичність людського «Я» кожного з персонажів [1, 68]. Наприклад: «*Пильнуйте, бо айсберги навколо – буде як з «Титаніком»*» [2, 256].

Проайретичний чи акціональний код вказує на вчинки та дії суб'єкта, що відбуваються у художній дійсності [1, 81]. Наприклад: «*Деякі листи навіть не посилала, а писала просто так, щоб себе краще пізнати*» [2, 68].

Гномічний або культурний код виступає своєрідним кодом колективного знання, на основі якого і створюється твір. Наприклад: «*Дунав...Індик думав, та в борщ попав. Він квартиру дав, а ти пельку розкрив*» [2, 297].

Під час семіотичного прочитання роману «Ватерлінія» з'ясовано, що знакова структура виявлених кодів є неоднорідною. Так, герменевтичні та семіотичні коди репрезентуються за допомогою індексальних та іконічних знаків; репрезентантами символічних кодів є знаки-копії, індекси та символи; в основі проайретичних кодів лежать знаки-індекси, а гномічні коди за своєю природою є символами. Такий знаковий обсяг кодів обумовлений специфікою їх семіотичної актуалізації.

Слід сказати, що головною особливістю гномічних кодів є їх знакова репрезентація за допомогою субкодів, а саме соматичного, предметно-артефактного, зооморфного, фітонімічного та харчового.

Лексико-семантичні домінанти семіотичних кодів у романі «Ватерлінія» характеризуються неоднорідністю. Зокрема герменевтичні коди актуалізуються за допомогою емоційно забарвленої, нейтрально забарвленої, запозиченої та абстрактної лексики. Наприклад: у реченні «*Ось біля скульптури Лаокоона щодня простоював*» [2, 102] знаковим репрезентантом коду є іконічний знак «скульптура Лаокоона», що виражений за допомогою нейтрально забарвленої лексики. Семіотичні коди – за допомогою власних назв (антропонімів, топонімів), загальних назв (серед яких

назви людей за їх професійною діяльністю, соціальною роллю), а також емоційно забарвленої, нейтрально забарвленої лексики. Так, у реченні «Учора Вальжанна вже лягла спати, а тоді ні з того ні з сього каже: «Що там наш сусід зараз поробляє?»» [2, 126] обсяг коду задається індексальним знаком, репрезентованого за допомогою імені «Вальжанна», що є авторським новотвором. Символічні коди актуалізуються за допомогою загальних (назви частин тіла людини) та власних назв (назви кораблів), а також термінологічної лексики сфери економіки. Наприклад: «Тепер в газетах і по телевізору багато економічних слів. Інфляція, демпінг, стагнація, ембарго...» [2, 105]. Наведені поняття є копіями за своїм знаковим генезисом. Проайретичні коди – за допомогою нейтральної та емоційно маркованої лексики. Наприклад, у реченні «Підбіг, але Хавдій обварив його таким гарячим поглядом, що той відштовхнути не наважився» [2, 42] індексальні відношення виявляються за допомогою емоційно забарвленої лексики. Гномічні коди представлено загальними назвами, що обумовлено специфікою їх субкодових складників. Так, у межах предметно-артефактного субкоду функціонують лексеми – буй, вуаль, каска, ліфт, ліхтар, маяк, обладунок, піч, постіль, пружина, сито, талпер, труба.

Синтактику кодових і субкодових елементів художнього твору утворюють такі синтаксичні одиниці, як прості ускладнені та неускладнені речення, складні речення (складносурядні, складнопідрядні розчленованої та нерозчленованої структур, безсполучникові), а також складні синтаксичні конструкції, що вказують на різні типи зв'язку між знаками коду чи субкоду.

Функціонального потенціалу семіотичним кодам роману надають різні риторико-стилістичні засоби. Зокрема метафоричність та гіперболізованість знакового наповнення характерні для герменевтичного, семічного, символічного та гномічного кодів; порівняння та літоти представлено у межах символічного та гномічного кодів; каламбур є засобом увиразнення гномічного та герменевтичного коду. За допомогою зменшувально-пестливих форм іменника та дисфемізмів представлено семічні коди; за допомогою перифраз – герменевтичні, а фразеологізми та прислів'я є репрезентантами гномічної матерії роману. Не мають чітко вираженого стилістичного статусу проайретичні коди.

Враховуючи той факт, що кодова система роману «Ватерлінія» є деякою мірою розгалуженою, можна визначити тип інтертекстуального наповнення літературного твору, спираючись на класифікацію В. Хайнемана. Зокрема учений виділив два види інтертекстуальності: типологічну (граматичну) та референційну (семантичну). Типологічна інтертекстуальність відбиває типологічні особливості тексту художнього твору на основі певних прототипізованих ознак [7, 302]. Із лінгвосеміотичної точки зору, такий вид інтертекстуальності у тексті співвідноситься із другим рівнем функціонування знака – синтактикою, а тому граматичними інтертекстуальними одиницями можуть бути герменевтичні та проайретичні коди. У свою чергу, референційна інтертекстуальність співвідносить художній твір із претекстом на основі певних асоціацій та смислів [7, 306]. Тому така інтертекстуальність задається семічними, символічними та гномічними кодами.

Висновки. Отже, роман І.С. Григурка «Ватерлінія» є чітко структурованою лінгвосеміотичною системою, у якій функціонують інтертекстуальні елементи, що представлені імпліцитним та експліцитними способами. Необхідною умовою для забезпечення ідеальної комунікації у системі «автор – текст – читач» є процес грамотного декодування інтертекстуальних маркерів роману. Встановлено, що кодовими репрезентантами інтертекстуальних одиниць є герменевтичні, семічні, символічні, проайретичні та гномічні коди, а також і їх субкоди. Крім того, функціонування кодів і субкодів у лінгвосеміосфері твору зумовлено комунікативним потенціалом письменника, специфікою його мислення та індивідуальними прагматичними інтенціями, що відбиваються на рівні лексики, синтаксису та стилістики роману «Ватерлінія».

Перспективи подальших розробок. У перспективі планується дослідити проблему кодової та субкодової матерії гіпертекстових творів.

Список використаних джерел

1. Барт Р. S / Z: Бальзаковский текст: опыт прочтения / Р. Барт [пер. Г.К. Косикова, В.П. Мурат; общ. ред., вступ. ст. Г.К. Косикова]. – 2-е изд. испр. – М.: УРСС, 2001. – 232 с.
2. Григурко І.С. Ватерлінія: Роман / І.С. Григурко. – К.: Рад. письменник, 1982. – 335 с.
3. Єщенко Т.А. Лінгвістичний аналіз тексту: Навчальний посібник / Т.А. Єщенко. – К.: ВД «Академія», 2009. – 264 с.
4. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов / Т.В. Жеребило. – Изд. 5-е, испр. и дополн. – Назрань: Изд-во «Пилигрим», 2010. – 486 с.
5. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики / Ю. Кристева. – М.: РОССПЭН, 2004. – 656 с.
6. Лотман Ю.М. Семиосфера / Ю.М. Лотман. – СПб.: Искусство-СПб, 2000. – 703 с.
7. Лукин В.А. Художественный текст: Основы лингвистической теории и элементы анализа / В.А. Лукин / Учеб. для филол. спец. вузов. – М.: Ось-89, 1999. – 555 с.

8. Мартынов В.С. Символика лингвокультурных кодов в составе англоязычного художественного текста: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук: спец. : 10.02.04 / Владимир Сергеевич Мартынов. – М., 2009. – 21 с.
9. Мечковская Н.Б. Семиотика. Язык. Природа. Культура: Курс лекцій / Н.Б. Мечковская. – М.: Academia, 2004. – 432 с.
10. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2010. – 844 с.
11. Чернявская В.Е. Лингвистика текста. Поликодовость, интертекстуальность, итередискурсивность: Учебное пособие / В.Е. Чернявская. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.

Summary. The article reveals concept of code and intertext, determines sign potential of codes and subcodes, explains features of its functioning at lexical, syntactic and stylistic levels of a text organization of the intertextual novel by I.S.Grygurko «Waterline».

Key words: code, subcode, intertext, sign, semiotic universum.

УДК 821.161.2 – 1Максимович.09

С.С. Журавльова

ТЕЗОІМЕНІТІ ПРИВІТАННЯ У СТРУКТУРІ КНИГИ “АЛФАВИТ СОБРАННЫЙ, РИФМАМИ СЛОЖЕННЫЙ...” СВТ. ІОАНА МАКСИМОВИЧА

У статті досліджуються панегіричні вірші з книги «Алфавит собранный, рифмами сложенный...» свт. Іоана Максимовича, написані у формі тезоіменитих привітань на честь царського роду. Аналізуються художні особливості цих поетичних творів і з'ясовується їх роль у структурі поетичної книги письменника.

Ключові слова: панегірик, тезоімените привітання, бароко, поетика, свт. Іоан Максимович.

Панегірична поезія посідає одне з чільних місць в українському літературному процесі доби Бароко. Серед найбільш відомих авторів панегіриків – архієпископ Лазар Баранович, свтт. Димитрій Туптало та Антоній Стаховський, о. Іоан Величковський, Іоан Орновський, Петро Армащенко та ін. Бароковий панегіричний корпус неодноразово привертав увагу літературознавців, зокрема В. Кречотня, Л. Сазонової, Д. Чижевського, Л. Шевченко-Савчинської та інших. Проте і досі малознаними для широкого кола літературознавців залишаються панегіричні вірші наступника Лазаря Барановича на чернігівській кафедрі свт. Іоана Максимовича, презентовані ним у поетичній книзі “Алфавит собранный, рифмами сложенный...” [6, 55–56; 3; 2, 38–39].

Ця книга свт. Іоана Максимовича належить до найкращих зразків агіографічної літератури українського бароко. Водночас у ній наявні й панегіричні вкраплення, зумовлені політичними й соціокультурними обставинами часу, зокрема вірші “Житіє Алексія Человька Божія” [4, 31–35 зв.] та “Святыи апостол Петр” [4, 87 зв.–93], у яких відбувається поєднання житій святих і тезоіменитих привітань представників царського роду. Отже, мета нашої розвідки – проаналізувати художні особливості панегіричних частин названих вище віршів свт. Іоана Максимовича та з'ясувати їх роль функціональну роль у книзі “Алфавит собранный, рифмами сложенный...”.

Серед художніх особливостей панегіриків слід відзначити такі: наявність численних алегоричних фігур; урочисту репрезентативність, яка, за визначенням Л. Сазонової, утворюється завдяки поєднанню “мистецтва слова і зображення” [8, 126]; синтез ліричного та драматургічного начал; використання елогіярного стилю, який припускає “подвійне і навіть потрійне прочитання тексту” [8, 126] тощо. Первісно метою написання панегіриків було уславлення певного героя за його подвиг [1, 177]. Відповідно, створення панегіричного вірша вимагало конкретної нагоди.

Змістовою опорою похвального твору слугували міфологічні, історичні чи персоніфіковані образи, крізь призму подвигів чи якостей яких звеличувався сучасний митцеві адресат. Загалом, за спостереженням Л. Сазонової, панегірики “не мали твердої жанрової форми” [8, 123]. Цим зумовлені різноманітні принципи їхньої побудови: поети не лише уподібнювали адресата до певного прототипу, уславлювали подвиги героїв, здобутки можновладців, вихваляли чесноти